

Türkçe Tıp Eserlerinde Tarçın ve Dönemin Dili Üzerine Değerlendirmeler Evaluations on Cinnamon and the Language of the Period in Turkish Medical Works

Ahu Cavlazoğlu Davulcu^{1*}

¹Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Bozkır MYO, Konya/Türkiye, <https://ror.org/045hgzm75>, <https://orcid.org/0000-0001-8899-4801>, ahucavlaz@selcuk.edu.tr

Assistant Professor, Selçuk University, Bozkır Vocational School, Konya/Turkey, <https://ror.org/045hgzm75>, <https://orcid.org/0000-0001-8899-4801>, ahucavlaz@selcuk.edu.tr.

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 24.07.2024

Kabul Tarihi: 17.09.2024

Yayın Tarihi: 30.09.2024

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ahu Cavlazoğlu Davulcu

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Atıf

Cavlazoğlu Davulcu, A. (2024). Türkçe tıp eserlerinde tarçın ve dönemin dili üzerine değerlendirmeler. *Turkish Academic Research Review*, 9/3, 319-331, <https://doi.org/10.30622/tarr.1521456>

Öz

Kaynaklar incelendiğinde yüzyıllardır tarçının dünyanın en eski baharat ve tıbbi bitkilerinden biri olduğu bilinmektedir. Tıbbi bitkiler insanoğlu tarafından farklı amaçlarla kurutulup, ezilip, toz hâlinde veya başka droglarla karıştırılarak kullanılmıştır. Tarçın dünyanın çeşitli yerlerinde eski dönemlerden beri dinî törenlerde, halk tababetinde ve mutfak kültüründe yer almıştır. Bugün dünyada çeşitli hastalıkların tedavisinde drog, baharat, koku verici madde olarak kozmetik sektöründe ve halk tıbbında yaygın biçimde kullanılmakta ve şifa kaynağı olarak bilinmektedir. Bitkiler, dünyada olduğu gibi Osmanlı döneminde de çeşitli hastalıkların tedavisi ve koruyucu sağlık için zorunlu bir ilaç kaynağı olmuştur. Dönemin tıp anlayışı, 19. yüzyıla kadar Eski Yunan'da hastalık sebeplerinin açıklanmasında kullanılan Humoral Patoloji ve Dört Unsurlu (Dört Hilt -Ahlât-ı Erbaa) teorisi üzerine kurulmuştur. Tabiatta bulunan ateş, su, toprak, hava bu dört unsurun karşılığı insanda bulunan kan, balgam, sarı safra ve kara safra gibi dört hilttir. Bunlar da vücutta sıcaklık, kuruluk, soğukluk, nemlilik özelliği taşımaktadır. Vücuda alınan her besin bu dört maddeye dönüşmektedir. Bu teoriye göre sağlık vücuttaki bu hiltlerin (sıvı) dengede durmasına, hastalık ise bu dengenin bozulmasına bağlıdır. Bu dört sıvının (humor, hilt) beden içerisindeki oranları insanın mizacını belirlemektedir. Doğadaki her besinin mizacı vardır. Bunlar "sıcak (har, germ), soğuk (barid, serd), kuru (yabis, huşk), nemli (ratb, ter)" olarak adlandırılır. Dört hilt (humoral patoloji) teorisine göre tarçın sıcak ve kuru özelliğe sahiptir. Tabiatı gereği yumuşatıcı ve ısıtıcı özelliği ile hastalıkları iyileştirmektedir. Türkçe tıp yazmalarında tarçın, "darçin/darçini" şeklinde geçmektedir. Türkçe tıp eserlerinde tarçın çeşitli macun ve drogların reçetelerinde ayrıca Osmanlı mutfaklarında yer almaktadır. Tarihî tıp mecmuaları içindeki ilaç terkiplerinde bulunan tıbbi bitkiler ve kullanımları botanik, tıp, eczacılık gibi alanların araştırma konusu olduğu gibi Türkçenin söz varlığını dolayısıyla filoloji bilimini de yakından ilgilendirmektedir. Selçuklu döneminde Türkçe konuşma dili olarak kullanılmıştır. Bilim dili Arapça ve Farsça olduğu için tıp eserleri de bu dillerde yazılmıştır. Anadolu Beylikleri döneminde Türkçeye önem verilmiş, o zamana kadar konuşma dili olan Türkçe artık devlet, yazılı edebiyat ve bilim dili hâline gelmiştir. Anadolu'da ilk Türkçe tıp eseri XIII. yüzyılın başlarında olsa da, tıp dilinin Türkçeleşmesi XIV. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu yüzyıla baktığımızda Anadolu bilim, kültür, sanat ve edebiyat eserleri verilmesi açısından oldukça gelişmiştir. XIII-XV. yüzyıl Türkçe tıp eserleri tıp dilinin Türkçeleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış dönemine ışık tutan Türkçe tıp eserleri de mevcuttur. Bu eserlerin çoğunluğunda okuyana faydalı olmayı amaçladığı için kullanılan dil oldukça sade, akıcı ve anlaşılırdır. Genel olarak birçok terimin eserlerde Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca veya Frenkçe olarak yer alması, Türkçenin diğer dillerle boy ölçüştüğünün ve bilim dili olduğunun kanıtıdır. Bu çalışmamızda Müntehab-ı Şifa (XIV. yüzyıl), Tabiatnâme (XIV. yüzyıl), Müfid (Nazmü't-Teshil) (XV. yüzyıl), Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (XVI. yüzyıl), Gâyetü'l-Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsan (XVII. yüzyıl), Neşati Efendi'nin Dühn Terkipleri Risalesi (XVIII. yüzyıl) gibi Türkçe tıp yazmalarında bahsi geçen tarçının, tıbbi bitki olarak yeri araştırılacaktır. Böylece bu bitkinin hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı, teknikleriyle birlikte tespit edilerek günümüz Türkçesine aktarılacaktır. Ayrıca dönemin tıp dili hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Türkçe yazılmış tıp eserlerinin alan yazın taraması yapılmıştır. İnsan sağlığını, sağlıklı kalmanın yöntemlerini anlatan tıp eserlerinin araştırılması Türkçenin gücü, söz varlığı, terim zenginliğini ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Tarçın, Tıbbi Bitkiler, Söz Varlığı, Türkçe Tıp Yazmaları.

Research Article**History**

Received: 24.07.2024

Accepted: 17.09.2024

Date Published: 30.09.2024

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Ahu Cavlazoğlu Davulcu

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Cite as

Cavlazoğlu Davulcu, A. (2024). Evaluations on cinnamon and the language of the period in turkish medical works. *Turkish Academic Research Review*, 9/3, 319-331, <https://doi.org/10.30622/tarr.1521456>

Abstract

When the sources are examined, it is known for centuries that cinnamon is one of the oldest spices and medicinal plants in the world. Medicinal plants have been used by humans for various purposes by drying, crushing, powdering or mixing with other drugs. Cinnamon has been included in religious ceremonies, folk medicine and culinary culture since ancient times in various parts of the world. Today, it is widely used in the treatment of various diseases, cosmetics industry, and folk medicine as a drug, spice, and fragrance, and is known as a source of healing. Plants have been an obligatory source of medicine for the treatment of disease and preventive health in the Ottoman period, as well as in the world. The understanding of medicine of the period was based on the theory of Humoral Pathology and Four Elements (Four Hilts-Ahlât-ı Erbaa), which was used to explain the causes of disease in Ancient Greece until the 19th century. Fire, water, earth and air in nature are the four elements that correspond to these Four Elements, such as blood, phlegm, yellow bile and black bile in humans. These also have the characteristics of warmth, dryness, coldness and humidity in the body. Every nutrient taken into the body is converted into these four substances. According to this theory, health depends on the balance of these hilts (fluids) in the body, and disease depends on the disruption of this balance. The proportions of these four fluids (humor, humor) in the body determine one's temperament. Every food in nature has a temperament. These are called "hot (har, germ), cold (barid, serd), dry (yabis, husk), moist (ratb, ter)". According to the theory of Four Hilts (humoral pathology), cinnamon has hot and dry properties. Due to its nature, it heals diseases with its softening and heating properties. In Turkish medical manuscripts, cinnamon is referred to as "darçîn/darçîni". In Turkish medical works, cinnamon is included in the recipes of various pastes and drugs, as well as in Ottoman cuisine. The medicinal plants and their uses, found in drug formulas in historical medical journals, are subjects of research in fields such as botany, medicine and pharmacy, as well as in philology due to their relevance to the Turkish language's vocabulary. During the Seljuk period, Turkish was used as a spoken language. Since the language of science was Arabic and Persian, medical works were also written in these languages. During the Anatolian Beyliks period, Turkish was given importance, and Turkish, which had been a spoken language until then, became the language of the state, written literature and science. Although the first Turkish medical work in Anatolia dates back to the early XIII century, the Turkishization of the medical language coincides with the second half of the XIV century. When we look at this century, Anatolia has developed quite a lot in terms of science, culture, art and literature. XIII-XV century Turkish medical works have made a great contribution to the Turkishization of the medical language. In later periods, there are also Turkish medical works, written in Ottoman Turkish, that shed light on their periods. In the majority of these works, the language used is quite simple, fluent, and understandable, as it aims to be useful to the reader. In general, the fact that many terms in the works appear in Turkish, Arabic, Persian, Greek or Frankish is proof that Turkish competes with other languages and is the language of science. In this study, the place of cinnamon as a medicinal plant, which is mentioned in Turkish medical manuscripts such as Mûntehâb-ı Şifa (XIV century), Tabiatnâme (XIV century), Müfîd (Nazmü't-Teshîl) (XV century), Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (XVI. century), Gâyetü'l Beyân fi Tedbiri Bedeni'l- İnsan (XVII century), Neşati Efendi's Dühn Terkipleri Risalesi (XVIII century), will be investigated. Thus, the diseases in which this plant is used in the treatment will be determined together with its techniques and transferred to today's Turkish. In line with the purpose of this study, a field literature review was conducted on medical works written in Turkish. Researching medical works that describe human health and methods of staying healthy is important in terms of revealing the power, vocabulary and terminological richness of the Turkish language.

Keywords: Turkish language, Cinnamon, Medicinal Plants, Vocabulary, Turkish Medical Manuscripts.

Giriş

Bitkilerin tedavi amacıyla kullanılması insanoğlu ile birlikte başlamıştır. Hastalıklarda tıbbi bitkilerin kullanımı insanlık tarihi kadar eski olup modern tıpla birlikte kullanımları azalmış olsa da son yıllarda insanların kimyasal maddelerden uzaklaşıp kendilerini korumak için koruyucu tıp unsuru ve tedavi amaçlı bitkilerle tedaviye yöneldikleri görülmektedir. Günümüzde tedavi amaçlı kullanılan bitkilerin yirmi bin civarı olduğu ve beş yüz kadarının üretildiği bilgisi bilimsel olarak kaynaklarda kayıtlıdır (Çakır ve Mankan, 2022: 139).

Tedavi amaçlı kullanılan bitkilerden biri de “tarçın”dır. “*Tarçın (Cinnamomum), defnegiller ailesinden genellikle Asya'nın güneyinde yetişen yaprak dökmeyen aromatik kokulu bir ağaçtır*” (TDK, 2024a). Bu ağaçların iç kabuklarından elde edilen bu baharat yüzyıllardır dünyada farklı kültürler tarafından geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Antik çağdan günümüze kadar dünyada çeşitli hastalıkların tedavisinde tarçın drog, baharat, tatlandırıcı, koku verici madde olarak kozmetik sektöründe tütsü, parfüm, kolonyalarda ve halk tıbbında tıbbi malzeme olarak yaygın biçimde kullanılmakta ve şifa kaynağı olarak bilinmektedir (Güldemir ve Işık, 2012: 312).

Tarçın kelimesinin kökenine baktığımızda Türkçeye Farsçadan geçmiş bir kelime olduğu görülür. “*Dârçîn < F. dâr+ çîn defnegillerden kokulu bir ağaç ve bu ağaçtan elde edilen kokulu baharat.*” (Parlatır, 2006:1632). Türkçedeki tarçın sözü «Çin ağacı» anlamına gelen Farsça dârçîn (دارچین) kelimesinden alıntıdır. “*< Far dârçîn (~ dârçîni) 'cinnamon' (dâr 'wood', çîni 'Chinese'). Tarçın kelimesi dünya dillerine Farsçadan geçmiş ve benzer şekilde isimlendirilmiştir. Arapçada dâr-şîni olarak kullanılır. Tibetçeye dal çini olarak geçmiştir. Diğer Türk dillerinde de Azerbaycan Türkçesinde darçın; Türkmen Türkçesinde dalçın; Kırgız Türkçesinde darçin; Kazak Türkçesinde darşın şekliyle kullanılmaktadır*” (TDK, 2024b). Sözcüğün telaffuzunun kolay şekli zamanla yerini tarçına bırakmıştır. Halk ağzında da tarçın uzun süredir kullanılmaktadır. Halk ağzında tarçının; darcın, darçın gibi söyleyiş farklılıkları; kara kabuk, kara kat, kara kıllı, tatlı kabuk, tatlı kabık gibi farklı adları da bulunmaktadır (Aksoy vd., 2009: 1369, 2646, 3846; TDK, 2024c).

Bu tıbbi bitki Anadolu tıp eserleri, mutfak kitapları dışında çeşitli hikâyeleri, şiirleri de süslemektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Osmanlı tıbbi ile ilgili eserlerin taraması yapılmıştır. Alan yazın taraması esnasında öncelikle XIV. yüzyıl itibariyle kaleme alınan Türkçe tıp eserleri ile Osmanlı tıbbi ile ilgili çalışmalar incelenmiştir.

1. Tarçının Tıbbi Kullanımı

Tarçın; defnegiller (Lauraceae) familyasından, genellikle Güney ve Güneydoğu Asya'da yetişen ve değişik türleri bulunan bir ağaçtır. (Cinnamomum) Bu ağacın içindeki baharat olarak kullanılan kabuğuna da tarçın denilmektedir. Tarçın baharatı, ağacının kabuklarından elde edilen iç kabuğun kurutup öğütülmesiyle elde edilir. Tarçının gövdesinden elde edilen kabukları yanında yaprakları, çiçekleri, meyveleri ve kökleri de uçucu yağ ve ekstrelerin yapımında kullanılmıştır. Tarçın elde edilen onlarca Cinnamomum türü mevcuttur. Bu türlerden en çok bilinenler gerçek tarçın ve Seylan tarçını olarak adlandırılanın aroması yüksek, odunsu kokusu ve tatlımsı lezzeti vardır. Çin tarçını ise yalancı tarçın olarak bilinir, daha acı, kalın kabuklu ve yoğundur “Gerçek tarçın” olarak anılan bu türün dışındaki diğer tüm tarçın çeşitleri “Cassia tip” olarak sınıflandırılmaktadır (Ayyıldız ve Sarper, 2019: 367).

Tarçının dünyadaki üretimi bugün Sri Lanka, Çin, Vietnam, Laos, Seychelles Adaları Madagaskar ve Endonezya’da yapılmaktadır. Güneydoğu Asya’da üretimi yapılan tarçın kalitesi en yüksek olanlardır (İşcan ve Sarıaltın vd., 2022: 311).

Şekil 1. Tarçın (Cinnamomum)

Tarçının bilimsel adı “Cinnamomum” Yunanca “kinnamomon” sözcüğünden adını almaktadır. Tarçın en eski dönemlerden beri kullanılan en değerli baharatlardan biridir. Çin’de M.Ö. 2700’de kullanıldığı bilinmektedir. Tarçın pek çok ülkenin tıbbi ilaçları ve halk tababetinde yerini almış bir bitkidir. İncil ve eski Sanskrit metinlerinde ismi yer almaktadır. Tarçına dair bilgiler eski Mezopotamya, eski Roma, eski Hint, eski Çin, eski Yunan, Latin ve Osmanlı metinlerinde bulunmaktadır (Gürson ve Özçelikay, 2005:175).

Avrupa üniversitelerinde tıp biliminde temel eser olarak okutulmuş olan alanında yedi yüzyıl boyunca temel kaynak eser olarak süregelen, Türk İslam tıbbının da temel kaynakçalarından biri olan İbni Sina’nın “El-Kanun Fi’t-Tıbb” adlı kitabında tarçın yumuşatıcı, ısıtıcı ilaçlar bölümünde hastalıklara faydalı ilaçlar arasında yer almaktadır. Ona göre bütün tarçınların etkisinin açıcı, ısıtıcı ve düzeltici etkiye sahip olup bütün olumsuz etkileri tedavi ettiğini ifade edilmektedir. İbn-i Sina’ya göre tarçın: “*Mercimek gibi olan benlere, kızartı ve çillere iyi gelir. Sirkeyle birlikte dudaklardaki uçuklara iyi gelir. Temre şeklindeki yaraları iyileştirir. Tarçın ağmın felç üzerinde olağanüstü olumlu etkisi vardır. Baştaki ağırlık hissini giderir, beyni rahatlatır. Kronik nezle karşı kullanılır, kulak ağrısını giderir. Katarakta ve bütün göz hastalıklarına iyi gelir, gözdeki ağır rutubeti giderir. Öksürüğe karşı yararlıdır, göğüsteki zararlı maddeleri atar. Karaciğerdeki tıkanıklıkları açar ve onu güçlendirir. Mideyi güçlendirir ve rutubetini kurutur, ödeme karşı yararlıdır. Rahim ve böbrek ağrılarına yararlıdır. İdrar ve regl söktürücüdür. Abortus etkisi vardır. Basura karşı kullanılır. Titreme nöbetinde özellikle yağı kullanılır. Haşarat sokmalarına iyi gelir*” (Kahya, 2003).

Güldemir ve Işık’a göre “*Tarçın çayının mide bulantısını azaltma, sindirimi canlandırma, gaz söktürücü, kabızlığı önleyici, yorgunluğu alıcı, tip I ve II alerjik reaksiyonları engelleyici, rahatlatıcı ve afrodisyak gibi etkileri vardır. Ayrıca ülser engelleyici özelliği de bilinmektedir. Sıcak suya birkaç damla tarçın yağı damlatılarak yapılan hoş karışımın tenefüs edilmesi burun tıkanıklıklarını açmaktadır. Ayrıca doğal bir antiseptiktir, antioksidandır, kan şekeri, trigliserit ve total kolesterol seviyelerini düşürdüğü, kardiyovasküler hastalıklara bağlı risklerin azalmasını sağladığı bilinmektedir*” (Güldemir ve Işık, 2012: 313). Halk arasında bugün fitoterapi uygulamalarında tarçının yeri önemlidir. Sürmenaj hastalığı, ruhsal sorunların tedavisinde faydalıdır. İştah açıcı ve hazmı kolaylaştırıcı etkisi vardır. Mide tembelliğine, mide-bağırsak gazına iyi gelir ve ishali keser. Vücudun direncini ve cinsel arzularını artırır. Soğuk algınlığı, grip için de kullanılır (Yalçın, 2018).

2. Türkçe Tıp Eserlerinde Tarçın

Bitkiler, Türkçe tıp eserlerinde çeşitli hastalıkların tedavisi ve koruyucu sağlık için zorunlu bir ilaç ve ilaç kaynağı olmuştur. Tarihî tıp kaynakları incelendiğinde tarçının Osmanlı tıbbında kullanılan en eski baharat, tıbbi bitkilerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin tıp anlayışında dört hılt (humoral patoloji) teorisine göre tarçın, sıcak ve kuru özelliğe sahiptir. Tabiatı gereği yumuşatıcı ve ısıtıcı özelliği ile hastalıkları iyileştirmektedir. Osmanlı tababetinde çeşitli macun ve drogların reçetelerinde ayrıca Osmanlı mutfağında tarçın yer almaktadır. Türkçe tıp yazmalarında “darçîn/darçîni” adıyla bahsi geçmekte olup birçok hastalığın tedavisinde veya koruyucu hekimlikte tavsiye edilmektedir.

Türklerin tarçın ile tanışmaları Çin, Bizans ve Arap tüccarlar vasıtasıyla olmuştur. İstanbul’un Türkler tarafından fethi sonrası baharat ticareti, Bizanslardan Türklere geçmiş oldu. Baharat ticareti tüm dünyaya aynen devam etti. Tek fark Bizans döneminde Sultanahmet’te olan baharatçılar Osmanlı zamanında Mısır Çarşısı’nda idi. Osmanlı döneminde Bursa İstanbul’dan sonra ikinci baharat merkeziydi. Bursa İpek yoluyla kara yoluyla gelen baharatın merkeziydi. Aktarlık o dönemde İstanbul’dan sonra Bursa’da çok gelişmiştir. On beşinci yüzyılda İtalyan tüccarlar doğudan gelen baharatları Balkanlar’a, Karadeniz ve Tuna limanlarından kuzey ülkelerine taşırlardı. Deniz yoluyla Mısırdan getirilen baharatlar Haliç’e indirilir. İstanbul’a vardığında önce Osmanlı sarayın ihtiyacı karşılanır, geriye kalan da piyasaya verilir. Sarayda en çok kullanılan baharat karabiber, sonra da en çok safranın kullanıldığı kayıtlarda belirtilmiştir. Diğer çokça kullanılan baharatlara kişniş, kimyon, tarçındı. Genel olarak Osmanlı döneminde kullanılan baharatlar günümüzde bizim kullandığımızdan fazladır. Bu baharatlar sadece mutfakta değil aynı zamanda macun ve ilaç yapımında kullanılmaktaydı (Gürsoy, 2013: 103-106).

Dönemin tıp anlayışı bitkilerin Osmanlı’da tıbbi malzeme olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bu tıp anlayışında ahlât-ı erbaa denilen dört unsur/dört mizaç kuramı esas alınmaktadır. Buna göre tabiatı yer alan ateş, su, toprak, hava bu dört unsurun karşılığı insanda bulunan kan, balgam, sarı safra ve kara safra gibi dört hılttır. Bunlar da vücutta sıcaklık, kuruluk, soğukluk, nemlilik özelliği taşımaktadır (Sarı, 2012: 105). Vücuda giren her besin, ilaç, bitki, bu dört maddeye dönüşmektedir. Bu dört sıvının (humor, hılt) beden içerisindeki oranları insanın mizacını belirlemektedir. Bu dört sıvıdan birinin azalması, artması, ağır basması gibi dengesizlikler hastalıklara neden olmaktadır. Sağlık bu dört unsur arasında dengenin sağlanması ile mümkündür. Bunun yanı sıra doğadaki her besinin, bitkilerin, drogların (ilâçlar) mizacı vardır. Bunlar “sıcak (har, germ), soğuk (barid, serd), kuru (yabis, huşk), nemli (ratb, ter)” olarak adlandırılır. Bu her yiyecekte ikili bulunurdu. Örn. zeytin “sıcak kuru”, zencefil “sıcak ve kuru”, tarçın da “sıcak ve kuru” özelliğe sahiptir. Koruyucu tıpta besinlerin ve bitkilerin kullanım oranlarını, nitelik ve tesirlerini bilmek önemlidir (Kaya, 2008). Bu dört hılttaki sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık gibi özelliklerden herhangi bir drogda teki mevcutsa ona basit, birden fazla nitelikli ise o droga kompoze (mürekkep) drog denirdi (Demirhan Erdemir, 1989:24).

Tarçın, 14. yüzyılda Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) tarafından yazılmış olan *Müntehâb-ı Şifâ*’da dârcîni biçimiyle geçmektedir. Eserin 4b/14, 6a/13, 28a/11, 30b/7, 38b/12, 42b/5, 44a/6, 49a/7, 67a/10, 71a/1, 73b/14, 78b/8, 83a/1, 85b/2, 89b/8, 90b/13, 91a/13, 93a/10, 96a/11, 97a/10, 99a/10, P102a/10, P104a/4, P104b/10, 107b/8, 109a/5, 117b/15, 124a/5, 126a/9, 132a/3, 139a/5, 145a/9, 13, 151a/12, 164a/8, 164b/6, 165b/5, 166b/14, 171a/12, 171b/2, 15, 172a/13, 178a/4, 9, 178b/10, 14, 179a/6, 12, 178b/10, 14, 179a/6, 12, 180a/10, 183a/8, 184b/10, 185b/14 numaralı satırlarında yer almaktadır (Önler, 1999: 81). Tarçın drog, macunlar, cevâriş, merhem terkipleri, şurup (şerbet, şarâb), kurs, sufûf (toz ilaç) terkiplerinde kullanılmıştır. Bu terkiplerin hangi hastalıklar ve rahatsızlıkların tedavisinde kullanıldığı, kullanım teknikleriyle beraber ayrıntılı olarak eserde yer almaktadır. Bu

esere göre tarçın ıssı (sıcak) ve kuru mizaçlıdır (Önler, 1990: 57; 82). Yumuşatıcı, ısıtıcı droglar içinde yer almaktadır. Gıdalar tedbiri bölümünde balgamî mizaca sahip birinin ısıtıcı ve balgamı kesici yiyecekler olan, nohut suyu, havuç ve tarçını tüketmesi önerilir. “*M4b... balgamî mizâc kişiniñ gıdası ısıdıcı ve balgamı kat’ edici nesnelere olsa gerek nohûdâb ve dârçini ve keşûr...*” (Önler, 1990: 11).

Müntehâb-ı Şifâ’da tarçının, bulantıyı önleme, balgamı giderme, baş ağrılarını giderme, göz ağrısına, sıtmaya, ses kısıklığına, basur hastalığına (bevâsîr, nevâsîr rencinde), mide tembelliğine, ağız kokusuna, öksürüğe, mide-bağırsak gazına, ishale, karaciğer ve dalak rencine iyi geldiği ve mideye kuvvet verdiği kayıtlıdır. Yürek ağrısında, yürek oynamasında (hafakân), boğaz şişlerinde yumuşatıcı etkisi, idrar söktürücü, iştah açıcı özelliği de vardır. Kurdeşen, çiçek ve kızamık çıkan yerlere sürülmesi hâlinde yapılan terkipler içinde ilaç maddesi olarak fayda sağlamaktadır. Safran ayrıca afrodisyak etkisiyle cinsel gücü arttırmak (cimâ arttır-) amacıyla, kadınlarda ise adet söktürücü rahim kuvvetlendirici olarak önerilmektedir. Ayrıca haşarat, akrep ve yılan sokmalarına iyi geldiği ifade edilmektedir (Önler, 1990).

14. yüzyılda Farsçadan Türkçeye tercüme edilen *Tabiatnâme*’de tarçının kara safrayı giderdiğinden yumuşattığından bahsedilmektedir. “*105/germ ü huşk oldu deve eti yakîn/ nef’i bu kim acı toyurur hemîn/bitürür illâ ki sevdâ-yı buhâr/dârçini zarrın anuñ def’ ider.*” “*Deve etinin mizacı sıcak ve serttir. En büyük faydası çok doyurucu olmasıdır. Kara safraya ve vücutta gereksiz buharlara sebep olur. Tarçın onun zararını giderir.*” (Karasoy, 2009:50-51).

15. yüzyılda Ahmed Bîcân Efendi’nin *Dürr-i Mekkûn* adlı Eski Oğuz Türkçesinin son döneminde yazılmış Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi özellikleri gösteren bir nevi ansiklopedi olan eserin şifalı bitkiler bölümünde (on üçüncü babı otlar ve yemişler) tarçına rastlamaktayız. Eserde tarçının mideye, öksürüğe, nezleye, böbreğe, çigere ve idrar yollarına, mide dolgunluğuna, siroza ve cinsel ilişkiye faydalı olduğu ifade edilmiştir. “*Darçın, ma’deye ve öksürüğe ve nâzleye, böbreğe ve cigere ve beyle, süddeye ve istişkaya ve cimâ’a nâfi’dür.*” (Demirtaş, 2009:184).

15. yüzyılda Muvîddin Mehî’nin yazdığı *Müfîd (Nazmü’t-Teshîl)* adlı eserde tarçına, 10b/5, 12b/15, 43b/7, 51a/12-13, 57b/3, 84b/2, 88b/10, 90a/5, 94a/7, 98b/9, 100b/6, 107b/9 mısralarında rastlanmıştır. Eserde tarçının mizacının üçüncü derecede sıcak ve kuru olduğu balgamı keserek, gönlü ferahlattığı, mide ve çigere kuvvet verdiği, yemeklerin hazmını kolaylaştırdığı (51a/12-13), mide bulantısı ve kusma durumlarında soğuk mizaçlı bireylere ısıtıcı olarak tarçın önerildiğinden bahsedilmektedir (12b/15). Ayrıca yürek ağrısında, yürek oynamasında (hafakân) tarçının hangi besinle tüketilmesi gerektiği, balgamî (balgamın ağır bastığı mizaç) mizaca sahip kişilerde balgamı ısıtıcı ve yumuşatıcı yiyecekler arasında tarçın da anlatılmaktadır (10b/5). İshalin ilaçları arasında tarçın önerilmektedir (90a/1). Cima kuvvetlendirmek için kullanılan afrodisyak terkipler ve besinlerin içinde tarçın da vardır (98b/9). Bu tip eserinde sadece hastalıklar için drog terkipleri verilmemiş aşların, bitkilerin tanıtımı yapılarak hangi yiyeceklerle nasıl tüketilmesi gerektiği ve mizaca göre yiyeceklerin alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur (43b/7). Balgamı yumuşatmak için hastaya verilen çorbalar içinde tarçın eklenmektedir. Feraric (tavuk) çorbası içine mastaki, tarçın ve turak otu atılması önerilmektedir: “*107b/9 Çünkü on dört gün geçe virgil ferâric şorvasın/ Mastaki vü darçini ve turak otı katasın*” (Kaya, 2018).

Ayrıca macunlar terkiibinde tarçın sıklıkla kullanılmıştır. Macun-ı felasifel terkiibi içinde tarçın bulunmaktadır. Bu macunun faydaları şunlardır: balgamı keser, zihni açar, yiyeceklerin sindirilmesine yardımcı olur, mide-bağırsak gazını giderir, meniyi arttırır, eklem ağrılarına iyi gelir, dişleri güçlendirir (55a/13-55b/9).

16. yüzyılda yazılan *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf* adlı tıp eserinde “dârcîn/dârcînî” terkipler içinde yer almaktadır. Eserde baş ağrısı (14b/12), yüz, cilt için (22b/14), yüzdeki lekeler için (23b/6), balgamı gidermek, öksürük tedavisinde, akciğeri temizlemek için (39b/4), ses kısıklığı ve boğaz arıları (40a/714), mide ağrısı (40a/17) için hazırlanan terkiplerin içinde tarçına rastlanmıştır. Tarçının ayrıca yemek hazmını kolaylaştırdığı (43a/8), yürek oynamasına (hafakân) iyi geldiği (71b/17), cinsel (cima) gücünü (51b/17) arttırdığı eserde yer almaktadır. Eserde çeşitli macunların terkiplerinde tarçın vardır aşağıda bu terkiplerden örnekler verilecektir (Cavlazoğlu Davulcu, 2009).

17. yüzyılda yazılan Salih Bin Nasrullah’ın yazdığı *Gâyetü’l-Beyân fi Tedbîr-i Bedeni’l-İnsân* adlı tıp eserinde dârcîn/dârcînî, darçîn macunu, dârcîn kabı (kabuğu), dârcîn şarabı, dârcîn suyu yer almaktadır. Eserde tarçının mizacı ıssı (sıcak) gıdalardan olduğu özellikle vücutta balgamın arttığı kış aylarında tarçının kebab ve kavurmalar üzerine atılması, yemeleri gerektiği yönünde bilgi verilmektedir (43b/5). Ayrıca esere göre tarçın mideyi güçlendirir ve rutubetini azaltır, meniyi artırır cimaya kuvvet verir (114a/7-17), mide hazmını kolaylaştırır (114b 4-11), tarçın macunu özellikle mide hazmını kolaylaştırmada önerilmektedir. Tarçın zihni açar, bedenini sağlığını korur; rahim, böbrek, idrar yolları ve karaciğere (120a/11-17) yararlıdır. Nefes darlığı ve öksürüğe (123a/7), mide ve bağırsak gazlarına (189a/13), kusmayı engellemede (192b/4), ishale (196b/10), safra ve balgamı gidermede (280a/6) faydalıdır (Elbir, 2000).

18. yüzyılda Derviş Mehmed’in *Dühn Terkiplerine Ait Risalesinde* tıbbi yağlar terkiplerinde, Neşati yağı içine konulan yağlardan biri olan tarçın yağının yapılışı ve katılacak miktarı anlatılmaktadır: “*Tarçın Yağı 5 dirhem, İstanbul’un her yerinde bulunur ve herkes imbikten çıkarır. Yapılışı: 1 veya 2 vukıyye tarçın dövülüp ufalandıktan sonra 14 gün gül suyunda ıslatılır. Kar’a ve imbik ile damıtılır. Yağı, damıtılmış suyundan ayrılıp kullanılır.*” Bu yağ eserde damıtma yöntemiyle elde edilen ürünler mukattarât (damıtılmış sıvılar) başlığı altında anlatılmaktadır. Tarçın kar’a ve imbik ile damıtılır ve güzel kokulu yağlar yani mu’attarât eczalar içinde değerlendirilmiştir (Sarı, 2009:127). Tarçın yağının da bulunduğu dühnün (tıbbi yağ) pek çok faydası vardır. Bu yağın faydaları şunlardır: Eklem ağrıları, şiddetli nezlelerde baş ağrısı ve nezleye, yanıklara karşı kullanılır. Ayrıca bu tıbbi yağın adet söktürücü ve yaralara merhem olma özelliği de vardır. Esere göre salgın hastalık (veba) dönemlerinde bu mübarek ve yumuşak yağı kullanmak uygundur (Sarı, 2009:124-125).

Tarihî tıp kitaplarında tarçının geçtiği terkiplerden örnekler şu şekildedir: “*10b/3-5 kanķı şahsın mizacı balgamîdür vireler/ Balgamı ıstıtcı kaķ’ eyleyici nesnelere/ Anları bilgil nedür ol şalgam ü keşür aşı/ Toħm-ı asfûr dârcînî hem nehûd suyu bişi*” “*51a/12-13 Dârcînün tabî’âtın bildürür/ Dârcînî hâr u yâbisdür üçüncü derecede/ Balgamı kaķ’ idüben gönli ferâh eyler dede/ Ma’de-y-ile cigere kuvvet virür iy pâk u dîn/ Hem ta’âmı hazm idüp*”(Kaya, 2018).

“*55b/5-11 ma’cün-ı muķavvî bu bir ma’cündür ki gâyet ile bedene kuvvet virür huşûsa ‘ilden kalmış ola yahûd süst-i endâm olmuş ola sinâmeki on iki dirhem üzerlik toħmı altı dirhem çörek otı dört dirhem bâdem içi altı dirhem cevz-i buvâ üç dirhem dârcîn biş dirhem karanfil ve zencebîl dahu bişer dirhem olup zıkr olunan eczâlar ba’dü’s-sahķ kadar kifâyecik bal ile ma’cün idüp aħşâm şabâh altışar dirhem isti’mâl olına*” “22b 14-15...ve

beñzi 14) dahı hūb ve mücellā ider ve dahı **dârcîn** yimek nâfi 'dür ki yüzüñ şarılığūñ 15) def' ider" (Cavlazoğlu Davulcu, 2009).

"M73b14-15 ...ishal-i demeviyye ki cigerden ola müfiddür hamirsüz etmek cigere südde hâsıl eder dârcînî cigerüñ süddesin açar." "M166b13-15 Mâcun- ı Siyâzritus şan'atı budur şabr-ı usukûtürî on beşer direm gârikûn yigirmi direm za'firân ve **dârcînî** ve egir ve maşakî ve belâsan yağı ve ferfiyûn ve ak fülful ve kara fülful ve dar-ı fülful ve mürr-i sâfi ve çintiyâne ve hamâma ve her birinden dörder direm âsârûn ve selihe ve sakmûniya ellişer direm sünbül-i hoş-büy üç buçuk direm bu dükelin yumuşak döğeler ve eleyeler ve üç edviyye miqdârın sızmış balıla yoğuralar ve bir sırça çanağa koyup altı ay kıoyalar tura hâcet vaktında dört mişkâl bundan alalar" (Önler, 1990).

"13a/11-14 ...mizâci bârid olan kimseler eger balğamî olurlarsa gıdâsı kebâb ola üzerine büber ve **dârcînî** ve kemmûn ekeler bâ' de tenâvül ideler ve kıoyun etiyle bişmiş pirine pilavına büber ve **dârcînî** eküp tenâvül ideler" 43b/1-5 "ammâ kış faşlının tabî'atı bârid-raşbdur bu faşılta bedene balğam gâlib olur bu faşılta riyâzeti çok eyleyeler ve gıdâları ziyâde yiyeler zîrâ hazıma kavı olur ve tabî'atı ıssı ta'âmlar isti'mâl eyleyeler ve kebâblar ve kıavurmaların üzerine **dârcînî** eküp yiyeler ve tabî'atı şovuk ta'âmlardan şakınalar" (Elbir, 2000).

"114a/ 3-11 "...mâ'cun -ı mülûki İbn-i Mâseveyh'in muhtarıdur a'za-i re'iseye kuvvet virür ve menî ziyâde eyler ve cimâ'ya kuvvet virür şıfatı budur çam fıstığı altmış dört dirhem incü ve kabı şoyulmuş bâdem her birinden elli direm **dârcînî** on iki direm kıaranfûl ve şandal her birinden üç dirhem üd dört dirhem 'anber bir dirhem misk südüs dirhem kıfâyet kıadar şekeri gül sıuyıyla ezüp mâcun eyleyeler." (Elbir, 2000).

"114b/4-11 cevâriş-i **dârcînî** İbn-i Maseveyh'in muhtarıdur hazma mu'indür ve ruḫbetleri kıurudur ve gıdayı bedene ulaşıdurur şerbeti bir dirhemden iki dirheme dekdür şıfatı budur **dârcînî** on beş dirhem kemmûn ve andız her birinden dörder dirhem hâvlincân yedi dirhem kıaranfûl ve dar-ı fülful ve kıakule -i kebir ve kıakule-i sagir ve zencebîl ve besbâse ve cevz-i bevva ve 'üd her birinden üçer dirhem za'ferân bir dirhem ve misk sülüsân dirhem şeker kıırk dirhem kıfâyet kıadar bal-ile mâcun eyleyeler" (Elbir, 2000).

"17b/8-9 18a/1-5 **dârcîn** yağı direm 5 Asitânedede her maḫallde bulunur ve herkes inbikden çıkırır san'atı bir vukıyye ya iki vukıyye **dârcîn** alup daḫḫ ve saḫḫ idüp çirîş idesin ve on dört gün gül sıuyunda ısladup kıar'a ve inbik ile taddîr idesin yağı muḫaddarâtdan ayırup isti'mâl idesin" (Sarı, 2009).

2.1. Dönemin Tıp Dili Üzerine Değerlendirmeler

Selçuklu dönemi tıp eserleri Arapça ve Farsça yazılmıştır. Türkçe, beylikler dönemine kadar konuşma dili olarak kullanılmıştır. Anadolu Beylikleri döneminde o zamana kadar konuşma dili olan Türkçe artık devlet ve yazılı edebiyat dilidir. Anadolu'da ilk Türkçe tıp eseri XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübârizî adlı eseri ile başlamış olsa da, tıp dilinin Türkçeleşmesi XIV. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur (Bayat, 2008: 62). Bu yüzyılda Mâverâünnehir ve Anadolu; bilim, kültür, san'at ve edebiyat yönüyle oldukça gelişmiştir. Anadolu beyliklerinin etkisiyle Eski Oğuz Türkçesinin yazı dili hâline gelmeye başlaması, tıp eserlerinin kolaylıkla okuyup anlaşılabilmesi ve dili Türkçe olan halka yönelik sade eserler yazılması o dönemde oldukça etkili olmuştur (Ölker ve Direkci, 2009: 296).

Tıp bilimi insanı doğrudan etkileyen bilim dalıdır. İnsanlara doğru bilgiyi kendi dillerinde ileterek faydalı olmak amacıyla yazılan Türkçe tıp eserleri, özellikle XV. yüzyılda tıp dilinin büyük oranda Türkçeleşmesine ve dolayısıyla ciddi bir Türkçe tıp terminolojisinin oluşmasını sağlamıştır (Kaya, 2008: 19). Osmanlı döneminde halk hekimliği geleneği çok yaygındı. Osmanlı, her bölgeye hekim ulaştırılmıyordu. Bu sebeple usta-çırak ilişkisiyle eğitim almış gezici tabip ve cerrahlara, halk için yol gösterecek eserlere ihtiyaç duyuluyordu. Bu gereksinim nedeniyle müellifler de eserlerini sade bir Türkçe yazmayı tercih ediyorlardı (Sarı, 1999: 20).

XIII-XV. yüzyıl tıp eserlerinin büyük çoğunluğunun hareketli yazılmış olması okunması ve bazı problemlerin aydınlatılması açısından önemlidir. Her ne kadar dinî ve kültürel ilişkiler sonucu Türkçe telif ve tercüme eserlere Arapça ve Farsça kelimeler ve terkipler girmiş olsa da tıp eserleri halka faydalı olmak amacıyla ağdalı ifadelerden uzak, sanat kaygısı olmadan, sade anlaşılır yazılmıştır. Arapça, Farsça kelime sayısı klasik Osmanlıcaya nazaran oldukça azdır (Bayat, 2008: 62).

Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış tıp eserleri manzum veya mensur yazılmıştır. Mensur yazılan tıp eserleri dışında şiirle öğretimin yaygın olduğu dönemde manzum eserler de yazılmıştır. Hekim Bereket tarafından yazılan Tutmacı'nın *Tabiatnâmesi* (Karasoy, 2009), Hacı Paşa'nın *Teshîlü 'ş-Şifâ* adlı eserinin nazma çekilmiş hâli olan *Müfid* manzum tıp metinlerindedir (Kaya, 2008: 34). Çalışmamızın tarçın bahsinde manzum bu iki eser inceledik. Diğer incelediğimiz eserler *Müntehâb-ı Şifa (XIV.yy)*, *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (XVI. yy)*, *Gâyetü'l-Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsan (XVII.yy)*, *Neşati Efendi'nin Dühn Terkipleri Risalesi (XVIII.yy)* mensur yazılan tıp eserleridir.

Eski tıp yazmaları söz varlığı açısından dönemin tıp terimlerini içermektedir. Bu terimler bitki adları, hastalık adları, organ adları, genel sağlık terimleri, macunlar, yakılar ve merhemler, matbuhlar (pişirilmiş ilaçlar), lu'ûklar (yalanacak ilaçlar), sufûflar (toz haline getirilmiş ilaçlar), şuruplar olarak gruplandırılabilir. Eserlerin genel önemli özellikleri arasında, bir kelimenin Farsçası ya da Arapçasının yanında genellikle Türkçesinin de verilmesidir. Bu tıp eserleri bu yönüyle söz varlığı açısından önemli bir vazife de üstlenmiştir. Eserlerde verilen yabancı kelime, bir hastalık adı ise ayrıntılı açıklamış, kelimenin ne demek istediği ifade edilmiş böylece teşhis ve tedavide kolaylık sağlanmıştır. Aşağıda bununla ilgili örnekler verilecektir:

“*tatranbūya kedi otu oğul otu dirler (4a/4); habbū'r-reşād hardal tohmu cırcır dahı dirler (4b/2); “sereṭān yengec ma' nāsına (4b/6); “maṣṭakī şakız ki çeynerler (6a/6); fālic insānuñ eli ayağı yā bir yanı tutulması (8a/4); dā'ūs-saleb şaç ve şakal dökilmesi ya'ni dilkü hastalığı dimek (8a/5); nisyān ki unutsaklıkdur”(9b/7); haḫaḫān ki yürek oynamaqdur (10a/16), dahı bir kök vardur ki aña sirācü'ṭ-turāb dirler ve ruh'uz-zamīrā dirler ve dahı Süleymān peygamber ağacı dimekle 16a/5-7 (52b/8); akçe otu dirler ve ba'zilar ḫalīme dirler ve ba'zilar şulṭān otu dirler (36b/11); kerdeme ya'nī tere tohmu (57b/6)...vb.” (Cavlazoğlu, 2009).*

“*ḫâr u raḫb olur tabî'atda bil iy dānâ bu kan/ issi vü terdür dimektür ya'nī ma'nīsi 'ayân (5a/9); bârid ü yâbis dimişler, ya'ni kuru ve şovuk dimek-durur (5b/6); zırr-ı verd ya'ni gül düğmesi (27b/5); bu remend didükleri göz ağrısıdur bilesiz (74a/11); mağaş ya'nī göbek burmağ-durur (92b/7); selesü'l-bevlin ya'nī südük dâyim akıp durmamağ (97b/14)...vb.” (Kaya, 2008).*

XV. yüzyılda Osmanlı tıbbında hareketlenme dönemidir. Bu dönemde Selçukluların kurduğu darüşşifalardan sağlık hizmeti karşılanmış ve Türkçe tıp eserleri yazılmaya devam etmiştir. XVI. yüzyılda tıbbın

çok ilerleme kaydetmemiş olmamakla beraber Kanuni Sultan Süleyman'ın medreselerinden birini tıbbı ayırmış olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılda Hekim Nidâî tarafından kaleme alınan *Menâfîü'n-Nâs* bu alanda önemli bir yere sahiptir (Ölker ve Direkci, 2009: 296).

XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıdan etkilendiği dönemdir. Aynı zamanda duraklama döneminin sürdüğü, hatta gerilemenin başladığı dönemdir. Bu yüzyılın bilim adamları batılı kaynaklara yönelmeye başlamışlardır. Bu yöneliş doğunun tıp eserlerinin etkisini ortadan kaldırmamıştır. XIX. yüzyıla kadar doğu ilminden ve tıbbından yararlanılmıştır (Elbir, 2000: 18).

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Türkçe tıp eserleri bir önceki döneme oranla daha az yazılmıştır. Bu dönemde çoğunlukla edebî metinler yazılmıştır. Ama bu dönemde önemli Türkçe tıp eserlerine de rastlamaktayız. Salih bin Nasrullah'ın eseri bu dönemin önemli eserlerindedir. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bu eserler döneminin dil özelliklerini yansıtmakta ve Eski Anadolu Türkçesinden de izler taşımaktadır. Arapça Farsça kelime ve tamlama oranları Eski Anadolu Türkçesi dönemine oranla daha fazladır. Fakat diğer edebî eserlere oranla bu kullanımlar tıp eserlerinde daha azdır diyebiliriz. Çünkü tıp eserleri faydalı olmak amacıyla tüm halka hitap etmektedir. Eserlerde yer alan hastalıklar ve bunlarla ilgili terimler, tedavi şekilleri, botanik terimleri oldukça fazladır. Bu terimlerin, Türkçe adları yanında Arapça, Farsça, Yunanca gibi dillerdeki karşılıkları verilmektedir. Eserlerde bu durum Türkçenin yetersizliğini göstermeyip, diğer dillerle boy ölçüştüğünün kanıtıdır. Bir terimin, yabancı dildeki karşılığı verilirken, Türkçe karşılığı da verilmiştir. Bu nedenle Türkçenin 17. ve 18. yüzyıllarda tıp eserlerinde güçlü bir konumda olduğu görülmektedir. Aşağıda bu konuyla ilgili örnekler verilecektir:

“*sebât seher ya'ni âdem uyumamağ marazının 'ilâcını beyân ider (130a); nisyân ya'ni unutsamağ marazın 'ilâcını beyân ider (131b); süglün 'Arabca tederrüc dirler tabî'atı hâr-yâbisdür eti sâyir kuşların etinden yegdür dimâğa kuvvet virür ve 'ağlı ziyâde eyler eger ödini mecnûnün ve vesvesesi olan kişinin burnına çekseler nâfi'dür ve eger etinden bişürüp üç gün kadar 'ale't-i tevâli yidürseler yine cümünü ve vesveseyi def' eyler serçe Arabca 'uşfûr dirler tabî'atı hâr-yâbisdür bedeni kızdurur (70a); sergile 'Arabca şîtarac dirler üçüncü derecede hâr ve yâbisdür (74b); kabağ 'Arabca fâşera dirler üçüncü derecede hâr ikinci derecede yâbisdür” (75a) (Elbir, 2000).*

Sonuç

Tarçın (Cinnamomum), defnegiller ailesinden dünyanın en eski baharat ve tıbbi bitkilerinden biridir. Bugün dünyada çeşitli hastalıkların tedavisinde çeşitli yöntemlerle kullanılmakta olup şifa kaynağı olarak bilinmektedir.

Tarihî tıp kaynakları incelendiğinde tarçının Osmanlı tıbbında kullanılan en eski baharat ve tıbbi bitkilerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemine ait Türkçe tıp yazmalarında “darçîn/darçîni” adıyla bahsi geçmekte olup birçok hastalığın tedavisinde veya koruyucu hekimlikte tavsiye edilmektedir. Osmanlı tıbbında dört hilt (humoral patoloji) teorisine göre tarçın, sıcak ve kuru özelliğe sahiptir. Tabiatı gereği yumuşatıcı ve ısıtıcı özelliği ile hastalıkları iyileştirmektedir. Osmanlı tababetinde tarçın drog, macun, cevâriş, merhem, şurup (şerbet, şarâb), kurs, sufûf (toz ilaç), tıbbi yağ, merhem terkiplerinde kullanılmıştır. Tarçının kabı (kabuğu), tozu, suyu, yağı dönemin tıp eserlerinde ilaç ve gıda olarak kullanılmaktadır.

Bu tıp kitapları sadece hastalıkların tedavisi için gerekli ilaç terkiplerini içermemekte aynı zamanda besinlerin, aşların insan mizacına (ahlat-ı erbaa) göre tüketilmesi gerekliliği ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilerek her besin veya bitkinin mizacı doğrultusunda hangi besinle hangi mevsimde nasıl tüketilmesi hakkında da bilgi verilmektedir. Osmanlı döneminde koruyucu tıbbın getirisi olan tüketilen yemeklerin mutfak kültürü içinde birer reçete olarak sunulması dikkat çekicidir. Eserlerde hastalıkların tedavi yöntemleri ve sağlığın korunması yönünde gıdaların pişirme yöntemlerinden, pişirme oranlarına, hangi besinlerle pişirilmesi gerektiğinde kadar ayrıntılı bilgi verilmiştir. Sağlıklı kalmak için beslenme önerilerinin birer yemek reçetesi halinde sunulduğu ve sağlığı korumak hastalıkları iyileştirmek için uygulanan ahlat-ı erbaa sisteminin Osmanlı yemek kültürüne de etki ettiğini söyleyebiliriz.

Kadim Osmanlı tıbbında “tarçın” pek çok rahatsızlığın tedavisinde kullanılmıştır. Dönemin tıp eserlerinde bulantıyı önleme, balgamı giderme, baş ağrılarını giderme, göz ağrısına, sıtmaya, ses kısıklığına, basur hastalığına (bevâsîr, nevâsîr rencinde), mide tembelliğine, ağız kokusuna, burun tıkanıklığına, nezleye, öksürüğe, mide-bağırsak gazına, ishale, karaciğer ve dalak rencine iyi gelir ve mideye kuvvet verir. Yürek ağrısında, yürek oynamasında (hafakân), boğaz şişlerinde yumuşatıcı etkisi, idrar söktürücü, iştah açıcı özelliği de vardır. Kurdeşen, çiçek ve kızamık çıkan yerlere sürülmesi halinde yapılan terkipler içinde ilaç maddesi olarak fayda sağlamaktadır. Tarçın ayrıca afrodisyak etkisiyle cinsel gücü arttırmak (cimâ arttır-), kadınlarda ise adet söktürücü rahim kuvvetlendirici olarak önerilmektedir. Ayrıca haşarat, akrep ve yılan sokmalarında da tedavi edici unsur olarak kullanılmaktadır.

Tarih boyunca, bugünkü bilimsel etkileri ile karşılaştırıldığında; tarçının benzer tıbbi etkileri olduğu görülmektedir. Fitoterapi bitkilerle tedavi anlayışının yeniden ön plana çıktığı günümüzde bu tip çalışmalar yeni ilaçların geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bitkilerle tedaviye talep arttıkça farmakolojik çalışmalar yapılarak kültüre dâhil edilmesi sağlanmaktadır.

İnsan sağlığını, sağlıklı kalmanın yollarını ve kurallarını anlatan tıp eserleri, Türk dilinin birçok alanda olduğu gibi tıp alanında yazılmış önemli eserleridir. Türkçenin gücünü, söz varlığı, terim zenginliği bu eserlerin incelenmesiyle ortaya konulmuştur. Türkçe tıp eserlerinde kullanılan dil oldukça sade, akıcı ve anlaşılırdır. Okuyana faydalı olmayı amaçlayan bu eserlerde sade Anadolu Türkçesi kullanılmıştır. Eserlerde genel olarak birçok terimin Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca olarak farklı dillerdeki karşılığının verilmesi, Türkçenin dillerle boy ölçüştüğünün ve bilim dili olduğunun kanıtıdır. Bu yazmaların incelenmesi Türkçe tıp terimlerini ve dönemin dilini ortaya koyması yönüyle ayrıca tıbbi bitkilerin, ilaçların hangi ölçüde, hangi hastalıklara karşı kullanıldığını tespit edilmesi açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

Kaynakça | References

Adivar, A. Adnan (2000). *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aksoy, Ö., Vardarlı A., vd. (2009). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-VI*, Ankara.

Ayyıldız, S. ve Sarper, F. (2019). Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 363-380.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/issue/47457/599937#article_cite

- Bayat A. H. (2008). “*Tıp Dili ve Terimleri Açısından Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Kitaplarının Önemi*” Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Nobel Matbaacılık, İstanbul.
- Baytop, T. (1999). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cavlazoğlu, A. (2009). Kitâb-ı Tıbb-ı Latif (1a-72a İnceleme-Metin-Sözlük), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Çakır, B. ve Mankan E. (2022). Osmanlı Döneminde Kullanılan Tıbbi Ve Aromatik Bitkilerin Günümüzde Kullanımı Üzerine Bir Araştırma, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi (Saffron Journal of Culture and Tourism Research)*, 5(1), 142-156. https://dergipark.org.tr/tr/pub/saktad/issue/69771/1066944#article_cite
- Demirhan Erdemir, A. (1989). “Ahlât-ı Erbaa”, TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa> maddesinden 07.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Demirtaş, A. (2009). *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan Dürr-i Mekkun (Tıpkıbasım- İnceleme-Çevriyazı- Dizin)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Elbir, Z.G. (2000). Salih Bin Nasrullah’ın Yazdığı Gâyetü’l Beyân Fi Tedbir-i Bedeni’l- İnsan Giriş-(İnceleme-Metin-Dizin), *Doktora Tezi, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enst.*
- Güldemir, O. ve Işık N. (2012). *Tatlara Tat Katan Kabuk: Tarçın (Osmanlı Mutfağındaki Yeri) 1. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Yayınları, s. 311-334. https://www.researchgate.net/publication/330520845_Tatlara_Tat_Katan_KabukTarcin
- Gürson, O. ve Özçelikay, G. (2005). Tarçın’ın Tarih Boyunca ve Günümüzdeki Kullanımı. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18(18), 171-183. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000388
- Gürsoy, D. (2013). *Baharat ve Güç. Oğlak Yayıncılık*.
- İşcan, G., Sarıaltın B.vd. (2022). Türkiye’de Tüketime Sunulan Tarçın Türlerinin Anatomik İncelenmesi ve Kumarin Miktarlarının Belirlenmesi. *Gıda*, 47(2), 310-327. <https://doi.org/10.15237/gida.GD22014>
- Kahya, E. (2003), *İbn-i Sina El-Kânûn Fi’t-Tıbb, (Türkçeye Çeviren: Esin Kahya)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Karasoy, Y.(2009). *Tutmacı Eski Oğuz Türkçesi İle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme*, Palet Yayınları.
- Kaya, E. (2008). Muhyiddin Mehi’nin Müfid (Nazmü’t-Teshil) Adlı Eseri (İnceleme- Metin- Dizin) Ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Konya.
- Ölker P., Direkci B. (2009). Hekim Mehmed Nidai’nin Manzum Tıp Risalesi Keyf-i Kitab-ı Nidai. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(22), 295-305. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/99523/hekim-mehmed-nidainin-manzum-tip-risalesi-keyf-i-kitab-i-nidai>

- Önler, Z. (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehâb-ı Şifâ I Giriş-Metin*, TDK Yay., Ankara.
- Önler, Z. (1999). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehâb-ı Şifâ II Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Sarı N. ve Tuğ R. (2009). *Neşati Yağı –Tıbbi Yağlar Üzerine Bir Risale*, İstanbul, Merkezefendi ve Halk Hekimliği Derneği S.83-87.
- Sarı, N. (2012). “Tıp”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/tip#_2-osmanli-donemi adresinden 07.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- Sarı, N., (1999). “Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 5, İstanbul, s.11-68.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2024a). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 24.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2024b). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 01.07.2024 tarihinde alınmıştır.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2024c). *Derleme Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 24.06.2024 tarihinde alınmıştır.
- Uzel, İ. ve Süveren K. (1999). *Sabuncuoğlu, Şerefeddin, Mücerreb-name (İlk Türkçe Deneysel Tıp eseri)*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, nu: 202, Ankara.
- Yalçın, A. (2018). *Fitoterapi, Öldüren/Yaşatan Bitkiler*, Geçit Kitabevi, İstanbul.